

Ziya Gökalp'in Şiirlerinde Mitolojik Coğrafya Mythological Geography in Ziya Gökalp's Poems

İlknur TATAR KIRILMIŞ

Assoc. Prof., Ondokuz Mayıs University, Department of Turkish Language and Literature, Samsun, Türkiye
Doç.Dr, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İTBF, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun, Türkiye
Orcid:0 000-0003-2155-7062 Email: ilknur.tatar@omu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Tatar Kırılmış, İ. (2024). Mythological Geography in Ziya Gökalp's Poems. Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, Special Issue of Ziya Gökalp, 220-229.

Tatar Kırılmış, İ. (2024). Ziya Gökalp'in Şiirlerinde Mitolojik Coğrafya. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Ziya Gökalp Özel Sayısı, 222-229.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 22/Eylül/2024

Accepted/Kabul Tarihi: 9/Kasım/2024

Published/Yayın Tarihi: 06 December/Aralık 2024

Issue/Sayı:Ziya Gökalp Özel Sayısı /Special Issue of Ziya Gökalp

Pages/Sayfa: 222-229

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (İlknur TATAR KIRILMIŞ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Ziya Gökalp, düşünce dünyasında önemli bir yer tutan edebiyatı harsın işlevsel bir kolu olarak görür. Yaşadığı yıllarda Türk milletinin içine düştüğü zorluklar döneminin birçok aydını gibi onu da etkiler ve her koşulda milleti ayakta tutacak bir ufuk aramasına sebep olur. Ata yurdu Orta Asya'dan Türkiye Türklüğüne taşıdığı -Turan, Kızılelma, Ötüken, Ergenekon- metaforları yeni bir ütopya kurmak için kullanır. Gökalp'in şiirinin coğrafyasını genişleten bu çabası, Türk edebiyatının uzak geçmişinde kalan kurucu metinlerin araştırılması, bulunması ve edebî üretimde yeniden kullanılmasının yolunu açar. Müellifin şiir dünyasında kurduğu zaman ve mekân anlayışı, edebiyat dünyasında yadınmadan kabul edilir ve tesiri uzun soluklu olur. Türk edebiyatında güncelliğini koruyan bu etkinin farklı yönlerden değerlendirilmesi elzemdir. Bu araştırmada, Ziya Gökalp'in şiirlerinde geçen yer adlarından hareketle şairin ilhamını harekete geçiren mitolojik coğrafyanın sınırları bulunmaya çalışıldı. Şiirlerinde zaman olarak zikredilen hadiselerin mekânı ile Anadolu'nun bulunduğu şartlar arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı dikkate alındı. Bu araştırma, bilişsel açıdan kurtuluş mitini çağrıştıran metaforların Türk düşüncesinde muhafaza edildiğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, mitoloji, coğrafya, Orta Asya.

Abstract

Ziya Gökalp evaluates literature as a functional area of culture. The difficulties faced by the Turkish nation in its founding years influenced him, like many intellectuals of his time, and led him to seek a horizon that would keep the nation alive under all circumstances. He creates a new utopia with the metaphors he brings to Türkiye's Turkishness from his ancestral homeland, Central Asia. This effort of Gökalp, which expands the geography of poetry, paves the way for the research, discovery and reuse of the founding texts in the distant past of Turkish literature in literary production. The understanding of time and space used by the author in his poems was also accepted in the Turkish literary world and its influence continued for a long time. This effect, which remains current in Turkish literature, needs to be re-evaluated from different aspects. This research also aims to find the boundaries of the mythological geography that stimulated the poet's inspiration, based on the place names mentioned in Ziya Gökalp's poems. It was also evaluated whether there was a meaningful relationship between the place where the events he mentioned as time in his poems took place and the conditions in Anatolia. It has been determined that the myth of salvation still preserves some cognitive metaphors in Turkish thought.

Keywords: Ziya Gökalp, mythology, geography, Central Asia

Giriş

Ziya Gökalp, Türk düşünce dünyasında görüşleriyle tesir alanı oluşturmuş önemli bir mütefekkindir. *Genç Kalemler*'le bir araya gelmesinden sonra millî düşünüşü devrin modası olmaktan öte zihni bir arayışın nüvesine dönüştürür. Gökalp, dönemindeki birçok aydın gibi Osmanlıyı içinde bulunduğu durumdan kurtaracak çözümü arar ve daha sonraki yıllarda görüşlerini kuramsal bir içeriğe kavuşturur. Filibeli Ahmet Hilmi'nin *Amâk-ı Hayâl*'inin ana karakteri Raci gibi Ziya Gökalp de çözemediği bazı meseleler için bir filozof veya bir kaynak bulamadığını belirtir. Bunun üzerine cevaplarını kendisi bulmaya karar verir (Nüzhet, 1931, s. 104). Kendi kendine öğrenmek veya bulmak hususunda ileri sürdüğü bu görüş her daim aynı çerçevede ilerlemez, okuduğu bazı eserler veya bazı filozoflar Gökalp'in yazılarına yön verir. *Türkçülüğün Esasları* (1990) başlıklı eserinde belirttiği üzere millî düşüncenin kaynaklarını araştırırken Süleyman Paşa'nın *Tarih'i Âlem* başlıklı kitabının girişindeki Avrupalı milletlerin Türklüğe isnat ettiği iftiralara okur ve Türklüğü anlatan bir kitap yazma kararını alır (Gökalp, 1990, s. 5). Ziya Gökalp'in millet telakkisinin eserinin isminde yer alan şekliyle ırkçı bir içeriğe sahip olmadığını hemen hatırlatmak gerekir: "Millet ne ırkî, ne kavmî, ne coğrafî, ne siyasî, ne de iradî bir zümre değildir. Millet, lisanca, dince, ahlakça ve bediyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir." (1990, s. 18). Hars kelimesiyle konuya dair görüşlerini özetleyen müellif, bu hususu "Hars ve Medeniyet" başlıklı yazısında detaylı bir şekilde izah eder. Bu yazıda harsın insanların hayatında belli bir usule göre değil, kendiliğinden gelişen bir alışkanlıklar bütünü olduğu üzerinde durur. Buna göre harsı lisanın kelimelerinde, medeniyeti ise istihlamlarda görmenin kabil olacağını düşünür. Osmanlı döneminde kullanılan Türkçenin bu manada harsı temsil etmekten ziyade medeniyeti yansıttığına dikkat çekerek Türkçülüğün vazifesini "yalnız halk arasında kalmış olan Türk harsını arayıp bulmak, diğer cihetten garp medeniyetini tam ve canlı bir surette alarak milli harsa aşılacak." şeklinde tanımlar (1990, s. 40). Buna göre "hars"a dâhil olan lisanın, onunla ilişkili müziğin, edebî eserlerdeki veznin, türlerin, ahlakın ve hatta ulemanın arasında ikilik olduğunu, bu ikiliğin düşünce dünyasını da aynı şekilde inşa ettiğini ve bu durumun toplumsal uyumu bozduğunu ileri sürer (Gökalp, 1990, s. 369). Müellifin kültürü önemsemesinin temel nedeni hars yükselmedikçe siyaset yükselmeyecek ve dolayısıyla güçlü bir devlet anlayışı da inşa edilemeyecektir (Gökalp, 1990, s. 36).

Gökalp, medeniyet ve hars ilişkisi üzerinde durmasının yanı sıra bu kavramın Türkçülüğe taşınma şekli üzerinde de durur. Zihinsel bir temele olan ihtiyacın sevk ettiği dönemin ihtiyaçları Gökalp gibi devrin birçok şair ve yazarını etkiler ve her birisi kendi idealiyle ilişkili coğrafyayı edebiyata kendiliğinden taşır. Bunlardan birisi Yahya Kemal Beyatlı ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Nev Yûnânîlik telakkisi etrafında düşünmeleri ve buna dair bazı eserler kaleme almalarıdır (Beyatlı, 1990, s. 20). Batılılaşmanın sorgulanabilir bir duruma ulaştığı bu dönemde bu teklifin uzun soluklu bir tercihe dönüşmediği gözlemlenir. Daha sonra, Beyatlı'nın Paul Verlaine'nin *Fêtes Galantes* mecmuasında gördüğü 18. yüzyıl Fransız klasik şiir zevkini Türk şiirinde inşa etmek istemesi (1990, s. 25) ve Malazgirt zaferini bu zevkin başlangıç tarihi yapmaya karar vermesi aynı şairin hayatında birden fazla arayışın olabileceğini gösterir. Mehmet Akif Ersoy'un İslamî hayat anlayışının Osmanlı hayatına tekrar hâkim olmasına yönelik teklifi, kutsal şehirlerin bulunduğu Arap coğrafyasını çağrıştırsa da şairin zihni yönelişi Halifelik makamı İstanbul ile sınırlı kalır (Kanter, 2017, s. 213-217). Bu durumda Ziya Gökalp, neslinin temsilcisi olan şairlerinden daha eski bir zamanı ve daha geniş bir coğrafyayı işaret etmesi açısından diğerlerinden farklıdır.

Mehmet Kaplan, Gökalp'in sadece bir düşünce sistemi kurmadığını, eski Türk mitolojisini kendi duygu ve muhayyilesi ile yeniden canlandırdığını düşünür. Şairin kolektif gayrişuurda yaşayan arketipleri güncele aktarmasını yeni bir duyuş şekli olarak değerlendirir (Kaplan 1997, s. 494). Yahya Kemal'in Anadolu toprağındaki bin yıllık maziye Türkiye Türklüğünün başlangıç noktası olarak almasının aksine Ziya Gökalp Asya'daki Türklerin mitolojik mirasını Osmanlı'nın güncel meselelerine taşır. Böylelikle Gökalp iki coğrafyayı birlikte düşünmüş olur. Mitolojinin zaman ve mekân algısı güncel edebi metinlerden farklıdır. Dolayısıyla şairin bu iki farklı zaman ve mekânı birleştirme şeklinin anlaşılması açısından yazarın harsa dair görüşleri ve Durkheim'dan mülhem somutlaştırmaya yönelik tasarrufu önemlidir. Suat Anar, Ziya Gökalp'in Spencer ve Durkheim'ın "mekanik toplumdan organik topluma geçiş" hususundaki görüşlerinden etkilendiğini fakat "medeniyetin maddi hars ağırlıklı değiştirme gücü karşısında kültürün silinmesi" hususundaki kanaatlerine katılmadığını belirtir (Anar, 1996, s. 134). Gökalp'i farklı bir formül arayışına iten bu durum, toplumu bütünleştirmek için metafizik ve toplumsal felsefe konularını araştırmaya itmiştir (Anar, 1996, s. 136). Ziya Gökalp'in bu yönelişi Batı ve bilgi birikimi karşısında bir self oryantalist olmadığını ve kültürel farklılığı Batılılaşma uğruna feda etmediğini de gösterir.

Bu araştırma Ziya Gökalp'in şiirlerindeki mitolojik coğrafyanın sınırlarını incelemeyi ve ortaya çıkan tablonun verilerini yorumlamayı hedefledi. Bilişsel açıdan şairin şiirlerinde bulunan bazı metaforlar, destanlarda yer alan büyük hadiseleri çağrıştıran kelimelerle uyumludur. Dolayısıyla "kurtuluş" mitini Asya'daki mitolojik geçmişinden dönemin zihinsel dünyasına davet etmesi Gökalp'in şiirlerini farklı bir şekilde yorumlamayı olanaklı kılar. Bahsi edilen çalışma için Gökalp'in şiirlerini bir araya getiren Fevziye Abdullah Tansel'in *Ziya Gökalp Külliyyatı I: Şiirler ve Halk Masalları* adlı derlemesinde bir araya getirilmiş şiir kitaplarından faydalanılmıştır.

Ziya Gökalp'in Şiirlerinde Mitolojik Coğrafya

Mitolojideki mekân algısının modern dönemde yazılmış edebî eserlerden farklı olması ve hatta insan zihninin ilkel algısını göstermesi açısından örnek olarak kullanılması 19. yüzyılın popüler bir düşüncesidir. Edebiyattaki gerçeklik ilkesine aykırı görülen bu tür anlatılardaki metaforlar öncelikle dilin ve dolayısıyla edebiyatın içinde hâlâ canlı bir şekilde muhafaza edilmektedir. Ziya Gökalp'in şiirlerine taşınan mekân adları dönemin kurtuluş mitiyle anlam ilişkisi kurar ve o günün düşünce dünyasında ümit oluşturur. Bilindiği üzere mitolojide yaratılışa yönelik metinlerde mekânsız bir zaman anlayışından dünya hayatının kuruluşuna geçiş bulunur. Türk mitolojisinde yaratılışa yönelik anlatılarda mekân algısının suyla başlaması ortak bir özelliktir (Başaran, 2022, s. 584). Ziya Gökalp'in "Yaradılış" başlıklı şiirinde Türk Kozmogonisi şu şekilde başlar:

“Önceleri yoktu gündüz,
Görünmezdi aydın bir yüz;
Doğmamıştı henüz gökler,
Ne Ay ne Gün ne de Ülker
Yoktu hâlâ nûr ordusu,
Vardı yalnız bir kara su” (Gökalp, 1989, s. 265).

Mitolojide mekânın bir diğer özelliği gökyüzü ve yeryüzü birlikteliğidir. Dolayısıyla eski Türk anlatılarında kutup yıldızı, Ülker takımyıldızı ve diğer uzaya ait kavramlar dünya coğrafyasıyla birlikte işlenir. En erken dönemlerden itibaren Türk inanç sistemi "Gök-Yer/Su-Atalar" şeklinde formüle edilmiştir (Çoruhlu, 2022, s. 29). Gökyüzünün yüksekte olması ve insanın buraya ulaşamaması Türklerin kutsal fikrinde önemli bir unsurdur (Çoruhlu, 2022, s. 32). Güneş ve Ay'ın yanı sıra yıldızların da kutsal olduğuna inanılır. Bu açıdan Gökalp'in "Ülker ile Aydın" şiiri Türk mitolojisinden iki eski unsuru barındırır. Bunlardan birincisi şiirin mesnevi kafiye şemasıyla yazılmış olması, diğeri ise gökyüzüyle ilgili iki mitolojik unsurun kullanılmasıdır. Ömer Faruk Akün, mesnevi nazım şeklinin Türk edebiyatına doğrudan İran şiirinden geldiğine dair görüşe bütünüyle katılmaz. *Dîvânü luğatî't-Türk*'teki manzum parçaların mesnevi kafiyesiyle yazılmasını, Türk şiirinin İslâm öncesi devresinde de bu nazım şeklinin varlığının bir delili olarak görür. Akün, İslâmî Türk edebiyatının bilinebilen ilk büyük manzum eseri *Kutadgu Bilig*'in mesnevi şeklinde yazılmasını da örnek göstererek kanaatini güçlendirir (Akün, 1994, s. 391). Şiirdeki Ülker adı yine Türklerin Orta Asya'daki köküyle bağlantı kurar. Altay ve Kırgız Türklerine göre Ülker, altı yıldızdan oluşan bir takımyıldızdır. Oğuz Kağan destanında Kağan'ın altı oğluna dönüşen bu yıldız grubu Altaylıların meşhur deyimine göre "Ülker Aydın olu, Çolpan Aydın kızı" şeklindedir (Bayat, 2022, s. 263). Bunun yanı sıra Azerbaycan mitolojisine göre Ülker yıldızının güzel bir kız olduğu ve bu kızın yaşlı bir erkekle evlendirilmek istendiğinde göklere yalvarması neticesi Ülker yıldızına dönüştüğü bilgisi de bulunur (Bayat, 2022, s. 263). Bu durumda Ziya Gökalp'in her iki bilginin Azerbaycan bilgisiyle iletişim kurduğu görülür fakat Ülker'in kız olarak tercih edilmesinin dışında başka bir benzerlik bulunmaz:

“Ülker kızın adı, Aydın oğlanın.

Babaları dedi: Haydi uyanın” (Gökalp, 1989, s. 22).

Gökalp, bu şiirinde Ülker ve Aydın adını taşıyan iki çocuğun üvey annesinin tertibi üzerine babaları tarafından ormana terk edilmesini anlatır. Ormanda sığınacak yer ararken Ülker'in kuşdilini bilmesi birçok tehlikeden korunmalarını sağlar. Buna rağmen Ülker, erkek kardeşi Aydın'ın içtiği sudan dolayı ceylana dönüşmesini engelleyemez: "Ülker koştı, heyhât vakit dolmuştu.../ Aydın sudan içmiş, ceylân olmuştu." (Gökalp, 1989, s. 27). Ceylan, Orta Asya mitolojisinde yer alan geyik motifinin İslâm'ın kabulüyle değişmiş figürüdür (Denizmen, 2021, s. 214). Gökalp'in bu şiirinde kullandığı ceylan motifi her zaman Orta Asya mitolojisine bağlı olmadığını gösterir. Erkek kardeş Aydın'ın ceylana dönüşmesi, onu narin, kırılğan yapmaz, aksine ormandan gelebilecek tehlikelere karşın onu daha bilgili kılar. Bu durumunu "Anam Alageyik, babam Bozkurt'ken/ Ben Türk-oğlu kaçır mıyım ölümden?" şeklinde ifade eder (Gökalp, 1989, s. 31).

Oğuz Öcal, Türk mitolojisine ait algı ve tasarımların kullanılmasının coğrafya olarak Türkistan, Turan, Anayurt, Altay, Tanrı Dağları, Orhun, Bozkurt ve Ergenekon'dan hareketle başladığını belirtir (2010, s. 40). Gökalp'e göre "Turan ülkesi, mitolojik bağlamda bir yeniden doğuş mekânını temsil eder. Türk milleti ancak Turan ile birlikte yeniden güçlenebilecektir." (Yıldız, 2015, s. 57). Yeniden doğuşun mekânı olarak adı sıkça geçen Ötüken yüksek bir yayladır. Fuzuli Bayat, Orhun-Yenisey yazıtlarında yer alan Ötüken kelimesini Ülgen ile ilişkilendirir. Vatan, toprak ve kağanlığın merkezi anlamına gelen bu kelimenin kadın anlamında bir başlangıcı ima ettiğini de düşünür (Bayat, 2022, s. 298). Kale gibi saklanması kolay bir yer olduğu gibi hayvancılık açısından yayla olması Ötüken'i Türkler arasında önemli bir yer konumuna getirir. Muhafazalı bir bölge olması kutsalla ilişkilendirilmesinde de etkili olmuştur. Bu özelliği dolayısıyla Ötüken, Hunlara, Göktürlere ve Uygurlara başkentlik yapmıştır (Aydemir, 2010,s.199). Ziya Gökalp'in şiirinde Ötüken, coğrafik olarak Türkleri koruması ve millet olarak varlıklarını devam ettirmesindeki anlamını muhafaza eder. Doğu Göktürk Kağanlığı devlet başkanı adına dikilen ve bugün Moğolistan sınırları içinde bulunan Kültigin Kitabesi'nden "Ebedî hükümeti burada muhafaza edeceksin" bir alıntı ile başlayan şiir, Türk gençlerini güçlerini toplaması için eski yurda davet eder:

"Toplanınız: Vatanınız burası!

Böyle diyor Oğuz Han'ın yasası!" (Gökalp, 1989, s. 60).

"Şimdi dışı değil, içi almalı,

Her yerine demir kökler salmalı.

Türk, Ötüken ovasında kalmalı." (Gökalp, 1989, s. 60).

"Ötüken'in bir çiçekli ovası

Olmuş idi meleklerin yuvası" (Gökalp, 1989, s. 258).

Görüldüğü üzere şair, Türk milletinin içinde bulunduğu mevcut korku ve sığınma ihtiyacına Ötüken'i hatırlatarak cevap vermeye çalışır. Daha önce de benzer tehlikelere maruz kalan Asya Türklerini koruyan Ötüken'in Turan ülküsünün önemli bir metaforu olarak Anadolu'ya taşınmak istenmesinin başarılı bir netice verdiğini belirtmek mümkündür. Zira bu kelime güncel hafızada tanınırlığını korumaktadır. Korunaklı olması sebebiyle Türk mitolojisinde önemli bir yere sahip olan bir diğer dağ Ergenekon'dur. Ziya Gökalp'in şiirlerinde bu dağın adı ağırlıklı bir yere sahiptir. Miladi ilk dönemlerde geçen Ergenekon destanının prototipi Demir-dağ'dır. Bu dağın bazen Çelik-bozkır'a dönüştüğü görülür. Bahaeddin Ögel, her iki madenin deniz ötesi ülkelerindeki halkları ima ettiğini düşünür (Ögel, 2014,s.67). Türk mitolojisinde dağ, Gök-tanrı inancıyla ilgili kutsal bir mekândır. "Ergenekon özelinde dünyanın kuşağını temsil eden bir dağ gibi düşünülmüştür. Klasik Avrupa mitolojisinde bu kuşağa, cingulus mundi adı verilir." (Aytaç, 2022, s. 48). Gökalp'in "Ergenekon" başlıklı şiirine seçtiği bu başlıkla Orta Asya'ya ima edeceği izlenimini oluşturur fakat Türkiye Türklerinin bulunduğu Mezopotamya coğrafyası da bu mirasın içindedir:

"Ak-ordu'muz sola gitti,

Üç hakanlık te'sis etti,

Medi, Sümer-Akkad, Hit'di

Bu üç şanlı oymağımız!" (Gökalp, 1989, s. 78).

Alıntıda görüldüğü üzere "Ergenekon", Yahya Kemal'in Anadolu'da şiirine başlangıç kabul ettiği Malazgirt'ten çok daha eski bir zamana işaret eder. Ak-ordu'nun tesis ettiği Medi, Sümer-Akkad ve Hitit uygarlığıyla Mezopotamya'da beş bin yıllık maziden itibaren Türk varlığının devam ettiğine dair iddiası Cumhuriyet'in ilk yıllarından bugüne devam eden bir araştırma sahasıdır (Ercilasun, 2021). İbrahim Kafes, şairin Türk tarihinin başlangıcına yönelik bu görüşünü devam ettirmediğini belirtir (Kafes, 1984, s. 244). Türklerin büyük kayıp vererek yenildiği bir savaştan "Nühüz ile Kayan'ın yanlarına iki kız alıp sarp bir dağa sığınmaları" hakkında olan bu şiirde dört yüz sene kalınan bir dağdan bahsedilir. Buradan çıkışları bir kurt sayesinde olan Türklerin yeniden zaferler kazanarak eski güçlerine kavuşması manzum bir hikâye şeklinde anlatılır. Türklerin demiri eriterek çıktığı Ergenekon Dağı, iki hususu -demir ve kutsal- bir arada tuttuğu için önemli bir metafordur (Aytaç, 2022, s. 49). Gökalp, Ergenekon ile ilgili şiirinde Türklüğün Asya'da da benzer zorlukları aştıkları duygusunu açığa çıkarmaya çalışır. Bu yüzden geçmiş günlerdeki hanlıkların birçok adresi zikredilir:

"Kaşgar, Delhi, Pekin, İstanbul, Kazan

Bu beş yerde vardı beş büyük hakan:

Sarı,Kızıl, Gök Han, Ak Han, Kara Han

-Hepsinin üstünde parladı İlhan-" (Gökalp, 1989, s. 75).

Şiirde yer alan Oğuz Han'dan sonra Batı'da Fatih Sultan Mehmet, Doğu'da Babür Şah ile genişleyen sınırlar hatırlatıldıktan sonra vatani kaybetme korkusuna dönülür. Aşağıdaki alıntıda görüleceği üzere Türk devletlerinin birbiriyle bağlarının kopması ve düşmana karşı birliklerini koruyamamaları bağımsızlıklarını korumakla ilgili bir tehdit oluşturmuştur. Bu şiirde Türklerin dağınkılığına sebep olarak gösterilen iletişimsizlik bugün de aşılmış değildir:

"Bundan sonra tâlih döndü

Yıldızımız yine söndü,

Karşımızda Rus göründü...

Kesildi yurt ortağımız!

Kırım, Kazan heder oldu!

Tuna, Kafkas beter oldu!

Türkistan'da neler oldu!

İşitmedi kulağımız!" (Gökalp, 1989, s. 83).

Şiirin mitolojik bir zamandan bahsetmesine rağmen adalet duygusunu ayakta tutan mutlu bir son ile bitmemesi şairin eski anlatılardan faydalanma şeklini gösterir. Tarihte defalarca yenilen ve daha sonra güçlenerek devam eden devlet anlayışının Türkiye Türklerine hatırlatılması oldukça önemlidir. Bu yüzden şiirin bitiş sorusu Ergenekon'daki halkı kurtaran Börteçine'ye yöneliktir:

"Yurt girince yad eline

Ergenekon oldu yine!

Çıkmaz mı bir Börteçine?

Nurlanmaz mı çerâğımız..." (Gökalp, 1989, s. 83).

Esra Bilge Savcı, "Ergene Kon" kelimesinin etimolojik açıklamasına farklı bir yorum olan "Ergin Kün" den hareket ederek Ergenekon'un bellekle ilişkisi üzerinde durur. Savcı'ya göre "Geçmişte yaşanan köken atalara ait anıların anlamlı bir biçimde yeni kuşağın hafızasında canlandırılması mekânın işlevselliği ile" olur (Savcı, 2022, s. 145). Ergenekon Dağı'nın daha sonra Orta Doğu anlatılarında adı sıkça geçen Kaf Dağı'na dönüştüğü düşünülür. Gökalp'in "Alageyik" başlıklı şiirinde Kaf Dağı'nda bulunan Altun Köşk'e yolculuk yapan çocuk anlatıcı Türk Bey'ini İfrit'in elinden kurtarır. Türk Bey'ini bekleyen Türkler'e ulaşması için Demir Kapı'yı aşması gerekir. Demir Kapı aşıldıktan sonra Kaf Dağı da aşılarak Türk ili'ne gelinir (Gökalp, 1989, s. 53).

Ziya Gökalp, Turan ülküsü için başka dağların da adını şiirlerine taşır. Türklerin tekrar bir araya gelmesi ve içinde buldukları durumdan kurtulmaları için Tanrı-dağı'nda kurultay kurulmasını, İlhan'ın Altın-dağ'a oturarak Türkleri yönetmesini ister (Gökalp, 1989, s. 77). "Kavm" başlıklı şiirinde de Türklerin tek bir millet olduklarını ve bu durumun öteden beri devam ettiğini belirtir:

"Karacık-dağ'ından, Kıpçak-çölü'nden

Gelen atalarım gibi Türk'üm ben.

Bana yol gösteren benden olmalı;

Olamaz Türk'e baş, Türk'üm demeyen,

Osmanlı kalamaz Türk'ü sevmeyen!" (Gökalp, 1989, s. 111).

Gökalp, halkta yaşamakta olan harsı bulmak ve bu mirasa garp medeniyetini aşılacak şekilde görüşünü teoride bırakmaz. Şair bu fikrini halk edebiyatının şiir türünden aldığı nazım şekillerine uygular. Bu çerçevede "Kızılelma" başlıklı şiiri hem Türk halkının düşünce dünyasında önemli bir metaforu içermesi hem de batılı düşüncenin metne uygulanması açısından örneklik teşkil eder. Mesnevi şeklinde yazılmış bu şiirin başlangıcı masal formundadır fakat devamında güncel bir mesele-eğitim- ele alınır. Şair bu manzumesinde Azarbaycan topraklarında yetişmiş bir Türk kızını merkeze alır:

"Bir varmış, bir yokmuş, Tanrı'dan başka

Kimseler yok imiş, yakın zamanda

Bakü'de milyoner bir kız var imiş;

Türklük'ü çok sever, yurda yar imiş.” (Gökalp, 1989, s. 7)

Şiirdeki kadın karakterin adının Ay Hanım olması Türk mitolojisinde astral kültlerden ay mitini düşündürür. Dişil cinsiyette tasavvur edilen Ay Ana'nın Umay Ana, Ay Va şeklinde hep kadını işaret eder (Bayat, 2022, s. 251). Gökalp'in şiirinde de Ay dişiliği temsil eder. İlim ehlerinden olan bu genç kız milleti için yaşamaktan ve çalışmaktan başka bir gayeye sahip değildir:

“İslam'ın dâhi ruhunu öğrenmek

İçün çalışırdı, Garb'e yeltenmek

Ona kâfi gibi görünmüyordu.

Şark'ı da tanımak lazım diyordu.

Diyordu: “Halk bağçe, biz bahçevânız;

Ağaçlar gençleşmez aşidan yalnız;” (Gökalp, 1989, s. 8).

Ay Hanım, Paris'te tahsil yaparken babası ve annesi ölür. Başına gelen bu trajik hadisede gücünü yitirmeyen Türk kıızı, bir okul açarak Türklerin layık olduğu eğitimi almasını hedefler (Kaplan, 1997, s. 552). Bu okulu Lozan'da açan Ay Hanım, Türk dünyasını uyandıracak gençliği burada eğitmeyi hedefler:

“Dedi: “Türk'ün irfânı, serbest bir toprak

İster ki orada eylesin işrâk...

Lozan'ın yanında bir Türk beldesi

Şenlendi: Her fennin bir medresesi,” (Gökalp, 1989, s. 16-17).

Ziya Gökalp, Kızılma ölküsünün metafizik özelliğini bu şiirinde somutlaştırır. Şairin mesnevi şeklinde tertip ettiği bu metin içerik bakımından türünün özelliklerini taşımaz. Klasik mesnevîde üç bölüm şeklinde düzenlenen (giriş, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümü) yapı bu şiirde uygulanmamıştır. Mesnevîlerin girişinde yer alan besmele, tahmid, na't, din büyükleri ve sonrasında devlet büyüklerinin övüldüğu bölüm (Kartal, 2001, s. 71-81) “Kızılma” şiirinin girişinde kullanılmaz, doğrudan masal şeklinde başlanır. Konunun işlendiği bölüm açısından Gökalp'in şiirine bakıldığında konu aşktır ve bu yönüyle “Kızılma” şiiri mesnevînin içeriğiyle bu anlamda bir ilişki kurar. Ay Hanım ile Turgut arasındaki beşerî aşk tasavvufî anlama dönüşmeden iki aşğın kavuşması şeklinde neticelenir. Âşıkların düğününden sonra edilen dua mesnevîdeki yapıya benzer fakat içerik oldukça farklıdır:

“Ulaştı bir düğün daha yarına,

Dördü de erdiler muradına,

Kızılma oldu bir güzel Cennet:

Oradan Turân'a yağdı saâdet.

Ey Tanrı icâbet kıl bu duâya:

Bizi de kavuştur Kızılma'ya!...” (Gökalp, 1989, s. 22)

Gökalp'in şiirinde adı geçen diğer iki mitolojik şehir, Karakurum ve Akkurum'dur. Şair, bugün Moğolistan sınırlarında bulunan Türklerin eski yurdu Karakurum'un sessiz kalmasına gönlü razı olmaz:

“ Karakurum cenneti eski gibi şenlensin...

Türk-yurdu'nun şanları, Türk-ili'nin duygusu

Eski yolda yaşansın, eski sesler dinlensin.

Şarka, garbe yürüsün Oğuz Han'ın ordusu...” (Gökalp, 1989, s. 69)

Gökalp, Karakurum'da tekrar Türklerin tek bir millet hâline gelmesini arzular. Birlik için tüm boyları tek bir bayrak altında birleşmeye çağırır. Karakurum'a yakın fakat daha küçük bir şehir olan Akkurum için de şiir yazar Ziya Gökalp, Yeni Turan Hakanlığı'nın pây-i tahtı olarak bu şehri teklif eder:

“Geldim senin eşiğine, Karakurum-ili'nden.

İstikbâlin tarihinde bu sözleri okurum:

Yeni Turân Hakanlığı, pây-i-tahtı: Akkurumu!” (Gökalp, 1989, s. 72)

Gökalp'in şiirine taşıdığı metaforlardan bir diğeri Tepegöz canavarından kurtuluştur. “Oğuz İlini Tepegöz'den Nasıl Kurtardı?” başlıklı şiirinde Oğuz ilini perişan eden Tepegöz canavarını gizlendiği dağda Basat'ın öldürmesi hadisesi, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'ndaki kahramanlığına benzetilir:

“Bir zaman gelecek yine Türk-yurdu

Görececek Rûm adlı mel'ûn bir ordu

O zaman çıkacak Ortaç-dağı'ndan

Bir Mustafa Kemal adlı kahraman.” (Gökalp, 1989, s.224).

Oğuz Han zamanındaki şehirleri şiirlerinde hatırlatan Ziya Gökalp, geçmiş zaman anlatılarının masal olarak görülmesine itiraz eder. Nesilden nesle aktarılan bu metinlerde Türklerin tarihiyle ilgili işaretler olduğuna dikkat çeker. Oğuz Han zamanından iki şehrin adının anıldığı “Türk'ün Tufanı”nda geçmiş unutmamak telkin edilir:

“Ne Rum'dadır ne Çin'de,

Tarih masal içinde,

Zamanda gizli zaman...

Bir gün coştı bir duman,

Bayrağında alâmet

Yılan olan bir millet

Geldi Türk'e oldu yas,

Ne Taras kaldı ne Yas...” (Gökalp, 1989, s.251).

Ziya Gökalp, Osmanlının kaybettiği topraklar içinde Rumeli'nin tekrar alınabilmesi için Avrupa'da “Tanrı'nın Kırbağı” şeklinde isimlendirilen Attila'ya da sıkça anar. Kızılelma kitabında yer alan “Yeni Attila”da henüz yeni kaybedilmiş Balkan topraklarına özlem dile getirilir. İkinci Attila olarak bu topraklara tekrar yerleşmek ve Türk yurdunun okyanus kıyısına kadar genişlemesi marşın en belirgin tonudur:

“Yine girdik Rumeli'ye

Selam verdi bize dağlar!

Edirne'ye gelin! diye

Bir senedir Meriç ağlar!” (Gökalp, 1989, s. 62).

“Ey Avrupa, bu belâdan

Sen nereye kaçacaksın?

Bir ikinci Attila'dan

Çok gözyaşı saçacaksınız!” (Gökalp, 1989, s.64).

Gökalp'in Osmanlının Batı'da kaybettiği toprakları geri almasını hayal ettiği bir diğeri şiiri “Cenk Türküsü”dür. Öfkeli bir üslubun hâkim olduğu bu şiirde Türk gücünün hatırlatılması isteği bulunur:

“Koş, Pilevne yine de albayrak taksın,

Gece gündüz Tuna suyu kan aksın,

Yaksın kahrın, bütün Balkan'ı yaksın;

Attila'nın oğlusun sen unutma!" (Gökalp, 1989, s. 251).

"Osman Gâzi Kurultayda" şiiri Osman Gâzi ve Kurultay'ın karşılıklı konuşması şeklinde yazılmıştır. Buna göre Osman Gâzi Türklüğün geçmişten gelen başarısını yasalarla yönetilen bir toplum olmakla başladığını ve bu başarının demire söz geçirmiş bir millet olmaktan geldiğini belirtir (1989, s. 64). Asya'dan Türkiye'ye gelmiş olsa da Oğuz Han'ın evladı olarak Turan ülküsünün devam ettiği dönemin ümitsiz durumlarına bir çare olarak sunulur. "Türklük" adını taşıyan bir diğer şiirde Garb'a en çok yaklaşan Osmanlının bu medeniyet üzerindeki etkisini hatırlatır ve bunun sebebini Oğuz Türklerinden olmalarına bağlar:

"Garb'in dinler sesini, Garb'e sesler dinletir,

Lakin asla unutmaz Oğuz Han'ın evladı

Turan denen o yurdu, Turan denen o adı." (Gökalp, 1989, s. 250).

Görüldüğü üzere, Ziya Gökalp şiirlerinde idealini mitolojik coğrafya üzerinden ortaya koyar ve sanatı bu anlamda bir araç olarak kullanır. Rıza Filizok, şairin şiirlerine hâkim olan bu üslubu yaşadığı dönemdeki savaşın yarattığı bir inkıraz olarak görür (Filizok, 2005, s. 131). Filizok, şairin meşhur sözü; "Şuur devrinde şiir susar, şiir devrinde şuur seyirci kalır. İçinde bulunduğumuz zaman galiba birinci devreye ait"i hatırlatarak Gökalp'in halka, gençliğe ve çocuklara seslendiği şiirlerinin didaktik olmasına rağmen iyi örnekler olduğunu düşünür (2005, s. 133). Nesrin Karaca, Ziya Gökalp'in *Türkçülüğün Esasları* eserini işaret ederek Turancılık ve Oğuzculuk düşüncesinden vazgeçtiğini belirtir. Bu hadiseden sonra şairin milî harsın temsilcisi halka yöneldiğini ifade eder (Karaca, 2014, s. 121). Ziya Gökalp'in ilham olarak Orta Asya'nın mitolojik coğrafyasından Anadolu sınırları içindeki kültüre dönmesini dönemin bir zarureti olarak görmek gerekir.

Sonuç

Ziya Gökalp'in şiirlerinde işaret edilen mitolojik coğrafyaya dair yürütülen bu incelemede şairin Turan ülküsünün tesiriyle ata yurdu Orta Asya'nın mitolojik mirasıyla Türkiye'yi bir araya getirmeye çalıştığı gözlemlenir. Şairin şiir kitapları ve bazı şiirlerine seçtiği başlıklar onun Türklerin geçmişine yönelik birikimini açığa çıkarır. Mehmet Kaplan'ın belirttiği gibi Türk edebiyatını İslam'dan önceki tarihiyle tanıştırmış, birçok destan ve masal karakterini Türkiye Türkçesinde yeniden yazmıştır.

Gökalp'in şiirlerinde işlediği mitolojik coğrafya çoğunluğu bugün Moğolistan sınırlarında kalan eski ata yurdunda bulunan Ötüken, Ergenekon, Akkurum ve Karakurum şehirleri ve Altın-dağ, Tanrı-dağları ve Kanlı-dağ adlı dağlardır. Bahsi edilen şehirler İslamiyet öncesi Türk devletlerine başkentlik yapması ve güvenli bir sığınak olması özellikleriyle ele alınmıştır. Türklerin geçmiş zamanda da yok olmakla ilgili birçok sorun yaşadığını hatırlatan müellif, Ötüken ve Ergenekon örneklerinin bu manada unutulmamasını ister.

Mitolojide yer ve gökyüzü birlikteliği Gökalp'in de şiirlerinde yer almış Ay, Güneş, Ülker takımyıldızı başta olmak gökyüzü unsurları kara parçalarını güvenli tutan, iyiliği getiren içerikle beraber kullanılmıştır. Yaratılış hususu da Gökalp'in şiirinde yer alır. Hayatın başlangıcının suyla olması ve daha sonra gökyüzü ve karanın buraya eklenmesi şairin zihinsel olarak geçmişe bakışındaki derinliği gösterir. Orta Asya, Ziya Gökalp'in mitoloji mekân birlikteliği açısından en fazla üzerinde durduğu coğrafya olmuş, Anadolu ve Mezopotamya mitolojisi ise sınırlı düzeyde kalmıştır. Bunun yanı sıra Gökalp, Rumeli'de kaybedilen Balkanlar başta olmak üzere bu bölgenin yeniden Osmanlının eline geçmesi için mitolojiden ilham almıştır. Hun devletinin başındaki Attila'nın ismi bölgeye dair şiirlerde sıkça geçmiştir.

Ziya Gökalp'in eserlerinin bugün Türk kültürüne dair yapılan birçok araştırmaya hâlâ kaynaklık yapabilmesi, müellifin Türk edebiyatında unutulmuş bir maziyi mitoloji kanalıyla canlandırmasındaki gayretinin karşılığıdır. Ötüken, Turan, Ergenekon sözcüklerinin çağrıştırdığı birikimin ilk mimarı olan müellif, bugün Türk edebiyatında kalıcı bir tesirin adresine dönüşmüştür. Şiirlerinin bugünkü sanat anlayışına göre didaktik ve hatta yer yer bu yüzden estetikten bütünüyle mahrum olmasına yönelik eleştirilerin birçok cevabı olabilir. Bu duruma Gökalp'in tek bir edebî türe bağlı kalmamış olmasını geçerli bir gerekçe olarak kabul etmek mümkündür. Harsın doğru adresinin halkın dili ve edebiyatı olduğuna dair görüşlerini hikâye şeklinde yazdığı manzumelerle ortaya koyması, yerli düşünüşün kaynaklarını işaret etmesi açısından önemlidir. Gökalp'in millî edebiyatın ancak bu tür kaynaklardan faydalanarak oluşturulabileceğine dair iması bugün de geçerli bir hakikattir. Fakat müellifin bu tecrübesi, ideolojisine yönelik ön yargı yüzünden edebiyat dünyasında ihmal edilmiştir.

Kaynakça

- Akün, Ö. F. (1994). Divan edebiyatı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, 389-427.
- Aydemir, A. (2010). Ötüken ve Ötüken adı üzerine. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (187) , 197-222.
- Aytaç, P. P. (2022). Kültürel kimlik ve Ergenekon destanı. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 5 (26), 37- 72.
- Anar, S. (1996). Ziya Gökalp'in sosyolojisi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 14, 134-137.
- Başaran, A. (2022) Mekânın yaratılışı, mekânda yaratılış: Yaratılış anlatılarında evrenin aporetik kökeni. *Hitit İlahiyat Dergisi*, 21(1), 567-604.
- Bayat, F. (2022). *Türk mitolojik sistemi 1*. (6. baskı). Ötüken Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (1990). *Edebiyata Dair*. (3. baskı). Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Bilge Savcı, E. (2022). Bellek mekânı adlandırması üzerine bir inceleme: (Ergene Kon)= (Ergin Kon) Efsanesi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15 (37), 139-150.
- Çoruhlu, Y. (2022). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. (10.baskı). Ötüken Yayınları.
- Denizmen, S. (2021). Mevlânâ'nın dîvânında "kut"lu ceylan motifi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (27), 213-238.
- Ercilasun, A. B. (2021). Sümerce-Türkçe ilişkisi: Türk Dil Kurumu kütüphanesinde iki kitap. *Türk Dili*, 71 (840), 4-11.
- Filizok, R. (2005). *Ziya Gökalp*. (1. baskı). Akçağ Yayınları.
- Gökalp, Z. (1990). *Türkçülüğün Esasları*, (3. Baskı). Haz. Mehmet Kaplan. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kafes, İ. (1984). Ziya Gökalp'te tarihçilik. *Belleten*. 48 (189-190), 241-248.
- Kanter, B. (2017). Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerinde mekânın anlam alanları. *80 Yıl Sonra Mehmet Akif Ersoy Bilgi Şöleni*. Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Mehmet Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi Yayınları, 213-222.
- Kaplan, M. (1997). Kızılelma. *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar* 1,4. baskı. Dergâh Yayınları, 550-558.
- Kaplan, M. (1997). Ziya Gökalp ve Yahya Kemal'e göre Malazgirt savaşı. *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar* 1,4.baskı. Dergâh Yayınları, 535-549.
- Karaca, N. (2014). Ziya Gökalp'in şiir dünyası ve şiirlerinin bir dökümü. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 117-133.
- Kartal, A. (2001). Türkçe mesnevilerin tertip özellikleri. *bilig*, (19), s. 69-119.
- Nüzhet,A. (1931). *Gökalp'in Hayatı ve Malta Mektupları*.(1.baskı). İkbal Kütüphanesi.
- Öcal, O. M. (2010). Türkiye'de mit ve masal çalışmaları veya bir olumsuzlama ve tek-tipleştirme öyküsü. *Milli Folklor*, (85), 36-45.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi 1*,(5.baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tansel, F. A. (1989). *Ziya Gökalp Külliyyatı I: Şiirler ve Halk Masalları*, (3.baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldız, G. (2015). *Ziya Gökalp'in Eserlerinde Mitolojik Unsurlar*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.